

УДК 33:005.52

Єлець О.П., к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Беленцова В.В.
спеціаліст кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія
ep.zgia@gmail.com

МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Єлець О.П., Беленцова В.В. Методи економічного аналізу. У статті розглянуто методи економічного аналізу та їх характерні риси, визначені основні традиційні прийоми економічного аналізу.

Елец О.П., Беленцова В.В. Методы экономического анализа. В статье рассмотрены методы экономического анализа и их характерные черты, определены традиционные приемы экономического анализа.

Yelets O.P., Belentsova V.V. Methods of economic analysis. In the article the methods of economic analysis are considered, the features of these methods are shown, the main traditional ways of economic analysis are defined.

Вступ. Перехід України до ринкової економіки вимагає від підприємств підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції та послуг на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм й управління виробництвом.

Рівень розвитку економіки на сьогодні вимагає від підприємств дотримання певних правил для успішного функціонування в ринковому середовищі. Це зумовлює застосування різних методів економічного та фінансового аналізу для оцінки їх діяльності при прийнятті управлінських рішень. Саме в таких умовах набуває актуальності своєчасне виявлення на основі детальної та достовірної інформації певних ознак, які характеризують рівень розвитку підприємства.

Важлива роль у реалізації цієї мети належить організації методики економічного аналізу діяльності підприємств. За її допомогою розробляються стратегія та тактика розвитку підприємства, обґрунтовуються плани й управлінські рішення, здійснюється контроль за їх виконанням, виявляються резерви підвищення ефективності виробництва, оцінюються результати діяльності підприємства, його підрозділів та працівників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням та розкриттям сутності економічного аналізу займаються такі українські вчені:

Андрєєва Г.І. розкриває теоретичні, методологічні та практичні питання організації та методики економічного аналізу, докладно висвітлює організаційні та методологічні засади аналітичних досліджень у сфері діяльності суб'єктів господарювання.

Болюх М. А. розкриває найважливіші проблеми сучасного економічного аналізу, проведення фінансового аналізу, аналізу використання ресурсів і

забезпечення ефективного управління діяльністю підприємства з урахуванням нових положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності.

Попович П.Я. розглядає теоретичні основи економічного аналізу, мету та завдання системи внутрішньо-виробничого управління виробництвом.

Серединська В.М. виклала суть і роль економічного аналізу в системі управління, особливості та сферу застосування його методичного інструментарію, методику аналізу основних показників діяльності суб'єктів господарювання сфери матеріального виробництва.

Мних Є.В. виділяє теоретичні основи аналітичних досліджень та практику управлінського та фінансового аналізу. Однак неоднозначність поглядів деяких вчених у визначенні та застосуванні методів економічного аналізу зумовлює необхідність подальшого їх вивчення.

Мета роботи: визначити основні методи та прийоми економічного аналізу в сучасних умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу. Ринкові умови господарювання породжують спектр гострих соціально-економічних проблем, вимагаючи нагальної розробки нових і вдосконалення вже існуючих систем, методів, методик, прийомів та інших засобів управління, спрямованих на підвищення його ефективності. Важливе значення при цьому належить економічному аналізу, за допомогою якого формується необхідна інформація для прийняття управлінських рішень.

Економічний аналіз передуює управлінським рішенням і діям, обґрунтовує та готує їх. У цьому полягає основа наукового управління, його об'єктивності й ефективності.

Під організацією економічного аналізу на підприємстві слід розуміти цілеспрямоване упорядкування й удосконалення методики та техніки аналізу, процесів збору первинної аналітичної інформації, її обробки, узагальнення й отримання відомостей, необхідних для управління підприємством [1, с.11].

Для прийняття управлінських рішень та визначення впливу факторів на результат господарської діяльності застосовуються різні способи та методи економічного аналізу.

Метод економічного аналізу становить комплексне системне вивчення, вимірювання й узагальнення впливу факторів на результати діяльності підприємства, виявлення та мобілізацію резервів з метою підвищення ефективності виробництва.

Так Є.В. Мних, під методом економічного аналізу розуміє науковий спосіб вивчення, становлення та розвитку господарських явищ і процесів. Він є сукупністю прийомів і способів дослідження господарської діяльності будь-якого економічного об'єкта шляхом виявлення і визначення взаємозв'язку та зміни його параметрів, кількісного й якісного вимірювання впливу окремих факторів та їхньої сукупності на цю зміну [2, с.62].

У праці Т.Г. Рзаєва представлено таке визначення: «Метод економічного аналізу являє собою науково обґрунтовану єдність категорій, принципів, способів і спеціальних прийомів дослідження, які базуються на діалектичному

методі пізнання, а системне та комплексне використання яких дасть змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення» [3, с.16].

Грабовецький Б.Є. вважає, що під методом економічного аналізу слід розуміти спосіб підходу до вивчення господарських процесів в їх становленні та розвитку, який опирається на загальнонаукові, діалектико-логічні та формально-логічні закони, методи, принципи [4, с.19].

Деякі вчені відстоюють думку, що існує єдиний метод економічного аналізу, в основі якого лежить загальний підхід до пізнання – діалектика. На їх думку, метод економічного аналізу можна визначити як спосіб системного, комплексного вивчення, виміру й узагальнення впливу окремих факторів на перебіг та динаміку господарського розвитку, який передбачає обробку спеціальними прийомами показників плану, обліку, звітності й інших джерел інформації. На їх думку, методу економічного аналізу притаманні певні особливості, суть яких відображена в таблиці 1 [5, с.21-22].

Таблиця 1- Особливості методу економічного аналізу.

Особливості методу економічного аналізу	Їх зміст
1	2
1. Системний і комплексний підхід до аналізу економічних явищ і процесів	Системність, комплексність аналітичного дослідження впливає з розгляду кожного господарського об'єкта як частини економічної системи більш високого порядку, а підсумків його діяльності – як наслідку складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх причин.
2. Використання в аналізі системи показників	Полягає в кількісному вимірі властивостей або сторін економічних явищ, що вивчаються.
3. Виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності між показниками і факторами, що визначають їх рівень	Побудова багатфакторних аналітичних моделей формування показників господарської діяльності, виявлення причин їх зміни.
4. Вивчення економічних явищ у динаміці з врахуванням дії економічних законів	Господарська діяльність є циклічним процесом, в якому окремі стадії періодично повторюються. Тому виникає необхідність вивчення закономірностей, тенденцій її зміни з метою відшукування недоліків в її організації та прогнозування основних параметрів.
5. Деталізація загальних показників на складові	Ця особливість полягає в розділенні загальних (результативних) показників на складові елементи за місцем, часом і факторами формування.
6. Узагальнення результатів аналізу	Передбачає формування висновків, що охоплюють оцінку діяльності, забезпечують її покращення.

У процесі економічного аналізу, аналітичної обробки економічної інформації використовується ряд способів і прийомів. Саме в них полягає головна особливість методу економічного аналізу.

На даний момент відсутнє єдине визначення методу економічного аналізу, та всі вони подібні між собою.

Характерними рисами методів економічного аналізу є:

- використання системи показників, які всебічно характеризують господарську діяльність;
 - комплексне використання джерел інформації;
 - вивчення і кількісне вимірювання впливу факторів на зміну того або іншого показника;
 - виявлення резервів підвищення ефективності господарювання;
 - розробка необхідних заходів із усунення виявлених у процесі аналізу недоліків;
 - контроль за усуненням встановлених у процесі аналізу недоліків [1, с.23].
- Отже, можна метод економічного аналізу визначити як сукупність принципів, прийомів та способів дослідження господарської діяльності будь-якого підприємства, які базуються на наукових, логічних та діалектичних методах.

У визначенні відбиваються характерні риси методу економічного аналізу. Першою такою особливістю є використання системи показників при вивченні господарських явищ і процесів. Ця система формується звичайно в процесі планування, при розробці систем і підсистем економічної інформації, що не виключає можливості обчислення в процесі самого аналізу нових показників.

Друга характерна риса методу економічного аналізу – вивчення причин, що зумовили зміну тих чи інших господарських показників. Оскільки економічні явища обумовлені причинним зв'язком і причинною залежністю, то завдання аналізу – розкриття і вивчення цих причин (факторів). На господарську діяльність підприємства, навіть на окремо взятий показник, можуть впливати численні та різноманітні причини. Виявити та вивчити дію абсолютно всіх причин дуже важко, і не завжди потрібно. Завдання полягає в тому, щоб установити найбільш важливі причини, які впливають на той чи інший показник. Таким чином, передумовою правильного аналізу є економічно обґрунтована класифікація причин, що впливають на господарську діяльність та її результати.

До характерних рис методу економічного аналізу належать виявлення та вимір взаємозв'язку та взаємозалежності між показниками, що визначаються об'єктивними умовами виробництва й обігу товарів. Обсяг випуску промислової продукції залежить, наприклад, від трьох груп факторів, які пов'язані з використанням робочої сили, знарядь праці, предметів праці. Кожна група поділяється на складові елементи. Так, фактори, що пов'язані з використанням робочої сили, поділяються на кількісні й якісні. До кількісних відносять кількість робітників, до якісних – продуктивність їхньої праці. Щорічний середній виробіток на одного робітника залежить, у свою чергу, від

середньої кількості днів, відпрацьованих одним робітником на рік, середньої кількості годин, відпрацьованих одним робітником на день, середнього виробництва на одну відпрацьовану людину-годину. Кожний з цих показників також залежить від певної низки причин. Середня кількість днів, відпрацьованих одним робітником на рік, залежить, наприклад, від надання додаткових відпусток, неявок через хворобу, відряджень, цілодобових простоїв з вини підприємства, прогулів і т. д. Отже маємо певний ланцюг залежностей одного показника від іншого, де кожен фактор має своє значення. Вилучення того чи іншого фактора зі сфери уваги економіста, а іноді порушення послідовності розгляду факторів призводить до неефективності аналізу [6].

Наведений вище перелік факторів, які впливають на обсяг промислового виробництва, свідчить про те, що не можна відокремлювати економічні поняття та господарські показники, вони всі пов'язані між собою. Однак ця обставина зовсім не виключає можливості та необхідності їх логічного відокремлення в процесі економічних розрахунків. Дуже розповсюдженим методичним прийомом є визначення ступеня впливу даного фактора за інших рівних умов, тобто коли інші фактори вважаються незмінними.

Використовуючи загальнонаукові, формально-логічні та діалектико-логічні методи, кожна наука, зокрема економічний аналіз, розробляє і використовує свої спеціальні прийоми, операції, способи, які впливають зі змісту та предмета науки. Сукупність спеціальних прийомів становить методику економічного аналізу [4, с.19].

В економічному аналізі методика являє собою сукупність аналітичних способів і правил дослідження економіки підприємства, які відповідають меті аналізу.

Способи та прийоми економічного аналізу можна умовно розділити на математичні та евристичні (психологічні прийоми творчого мислення).

До математичних прийомів та способів відносять:

1. Традиційні логічні прийоми обробки інформації (порівняння; відносні та середні величини; групування; балансові; графічні; табличні).

2. Прийоми детермінованого аналізу:

2.1. Моделювання факторних систем (адитивних; мультиплікативних; кратних; комбінованих);

2.2. Способи факторних розрахунків (ланцюгові підстановки; абсолютних різниць; індексний; відносних різниць; інтегральний тощо);

2.3. Способи детермінованої комплексної оцінки (метод сум; суми місць; середньої геометричної; метод відстаней).

3. Прийоми фінансової математики (прості та складні відсотки, дисконтування, визначення нарощеної суми).

4. Прийоми стохастичного аналізу: кореляція (парна, рангова, канонічна), регресійний аналіз; дисперсійний аналіз; компонентний аналіз; сучасний багатомірний факторний аналіз тощо.

5. Прийоми оптимізації показників (математичне програмування, дослідження операцій, теорія ігор, теорія масового обслуговування; сітьові методи планування та управління, теорія управління запасами тощо) [7, с.24].

До евристичних методів економічного аналізу відносять:

1. Метод мозкового штурму;

2. Метод експертних оцінок:

2.1. Індивідуальні (інтерв'ю, анкетування);

2.2. Колективні (метод комісії, метод Делфі, метод відстороненого оцінювання, конференція ідей);

3. Метод асоціацій та аналогій (метод фокальних об'єктів, синектика, метод низки випадковостей);

4. Інші евристичні методи.

Основними традиційними прийомами економічного аналізу є:

- абсолютні величини - показують, як змінюється показник протягом певного періоду часу або на скільки один порівнянний показник (об'єкт, явище) відрізняється від іншого за певною ознакою у абсолютному вираженні;

- відносні величини обчислюються шляхом побудови часового ряду, тобто вони характеризують зміну того чи іншого показника в часі у відносному вираженні. Здебільшого відносні величини є відношенням двох абсолютних величин (відсоток виконання плану, темпи зростання та приросту окремих показників тощо);

- спосіб порівняння являє собою оцінку й аналіз об'єкта, що досліджується, через аналогічні об'єкти (логічно порівнянні, але різноманітні за економічним змістом). Тобто порівняння як метод, спосіб дослідження здійснюється через зіставлення одного показника з іншими з метою визначення спільних рис або розбіжностей між ними (планових і фактичних показників, фактичних показників з нормативними, фактичних показників з аналогічними показниками минулих років тощо);

- середні величини являють собою узагальнюючу характеристику якісно однорідних, але кількісно відмінних одна від одної величин. Середні величини використовуються в якості однієї з найважливіших характеристик варіаційного ряду, що отримані при обробці економічних даних;

- групування - зведення первинних даних в окремі однорідні групи залежно від тієї чи іншої ознаки. Групування дозволяють не тільки систематизувати матеріал, а й виявляти характерні та типові взаємозв'язки процесів, ліквідувати випадкові відхилення;

- балансовий спосіб - це спеціальний прийом зіставлення взаємозв'язаних показників основної діяльності у формі балансу;

- таблиці - компактно та концентровано розкривають мовою цифр не тільки вихідну інформацію, але й алгоритми розрахунків та їх результати. У таблицях прийнято розташовувати: спочатку абсолютні показники, потім відносні; вихідну інформацію раніше, ніж розрахункові показники; спочатку факторні показники, потім - результативні; далі - послідовні дії факторного аналізу та баланс відхилень, зведені результати аналізу [7, с.24-25].

Найбільш поширеними серед евристичних методів є:

- метод мозкового штурму передбачає генерацію нових ідей у результаті творчої співпраці групи фахівців. Застосовується для вирішення нескладних,

здебільшого загального, чи організаційного плану завдань, про які є достатньо інформації, і з якою обізнані учасники засідання;

- методи експертних оцінок – це спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій на основі прогнозів фахівців, з метою визначення певних змінних величин, необхідних для оцінки досліджуваного питання;

- метод Делфі один із методів колективної експертної оцінки, який передбачає проведення експертного опитування серед групи спеціалістів у кілька турів (частіше у 3–4 тури) для вибору найкращого із рішень. Метою застосування методу є удосконалення групового підходу до вирішення завдання розробки прогнозу, оцінки за рахунок взаємної критики поглядів окремих спеціалістів, висловлюваних без безпосередніх контактів між ними та при збереженні анонімності думок чи аргументів на їх захист.

Застосування цих методів при проведенні економічного аналізу дає можливість оцінити ефективність використання економічних та фінансових ресурсів, оцінити потенціал підприємства та прийняти обґрунтовані управлінські рішення.

Висновки: отже, сьогодні сфера застосування економічного аналізу значно розширилася: його ставлять в основу розробки варіантів управлінських рішень щодо поліпшення використання економічного потенціалу суб'єктів господарювання, що працюють незалежно від форм власності. Це зумовлює використання різних методів і прийомів економічного аналізу. Щоб відповідати сучасним вимогам, методика економічного аналізу повинна своєчасно реагувати на повсякденні динамічні зміни зовнішнього середовища та бути надійним інструментом управління підприємством.

Список літератури:

1. Андреева Г.І., Андреева В.А. Організація і методика економічного аналізу: Навчальний посібник. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 353 с.
2. Мних Є. В. Економічний аналіз: Підручник. — 2-е вид., перер. і доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 472 с.
3. Рзаєва Т.Г. Економічний аналіз: Навчальний посібник. - Хмельницький: ХНУ, 2003. - 198 с.
4. Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256с.
5. Серединська В.М., Загородна О.М., Федорович Р.В. Економічний аналіз: Навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2010. – 624с.
6. Навчальна електронна бібліотека КНУ [Електронний ресурс] / Коробова М.В., Горіцина І.А. Метод, методика, способи і прийоми економічного аналізу// Теорія економічного аналізу. — Режим доступу: <http://www.unicyb.kiev.ua/Library/TEA/2%5B1%5D.pdf>, вільний.
7. Косова Т. Д., Сухарев П. М., Ващенко Л. О. та ін Організація і методика економічного аналізу. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 528 с.

Ключові слова: економічний аналіз, методи економічного аналізу, порівняння, причини, фактори.

Ключевые слова: экономический анализ, методы экономического анализа, сранения, причины, факторы.

Keywords: economic analysis, methods of economic analysis, collation, reasons, factors.

Надійшла до редакції 13.09.2012р.